

ФОНД ОЛЕКСІЯ ПЕТРОВИЧА НОВИЦЬКОГО

Постать мистецтвознавця, академіка АН України Олексія Петровича Новицького (20.04.1862–24.09.1934) вже добре відома дослідникам, але ми ще раз повернемося до багатогранного таланту цієї людини, щоб розкрити фактичний матеріал, зібраний ним, який зберігається у фондах Інституту рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України.

Народився О.П. Новицький у Симбірську, де служив його батько. Через рік сім'я переїхала до Самари. З 6 років зостався без матері, і це горе залишилося незабутнім на все життя, не зважаючи на ніжну турботу про хлопчика тітки та старшої сестри. Його дуже рано почали вчити гри на фортепіано, і вже в 6 років Олексій виступав як талановитий піаніст. Від вступу до консерваторії він відмовився, відчуваючи себе недостатньо віртуозним. Під старість О.П. Новицький дивувався і навіть вважав помилкою свого життя, що захопився і став працювати з історії образотворчого мистецтва, а не історії музики, яку так любив, розумів і вмів цінувати.

Вищу освіту О.П. Новицький одержав у Московському університеті, на фізико-математичному факультеті. Вже на першому курсі у хлопця закінчується “гімназична закоханість” у фізику, він розуміє, що його покликанням є гуманітарні науки, зокрема, мистецтвознавство, і, практично, весь студентський час проводив, слухаючи лекції таких видатних вчених, як літературознавець О.М. Веселовський, історики М.М. Ковалевський, В.Й. Ключевський, М.І. Стороженко, М.С. Тихонравов. Не покидаючи навчання на факультеті, О.П. Новицький почав ґрунтовно вивчати історію мистецтва і навіть писати статті з цієї тематики до газети “Современные известия”.

По закінченні університету О.П. Новицький працює над каталогом картинної галереї Румянцевського музею, який був виданий у 1889 р. Того ж року він отримав посаду помічника бібліотекаря Історичного музею. У 1892–1894 рр. під його редакцією виходить журнал “Русский художественный архив”. У 1903 р. побачила світ двотомна монографія О. Новицького “История русского искусства”, після чого його запро-

сили читати лекції з історії російського мистецтва на Курсах з історії мистецтв та літератури, організованих з ініціативи академіка Веселовського. Окремі лекції Новицький читав також у Народному університеті та на курсах, влаштованих у 1917-1918 рр. українським шкільним союзом у Москві. Найактивнішу участь брав Новицький в організації української секції Товариства слов'янської культури. Слід сказати, що все життя О. Новицький, що народився у самому серці Росії, на Волзі, і більшу частину життя прожив у Москві, з великою шанобливістю ставився до свого українського походження і рідною мовою вважав українську. На превеликий для нього жаль, дома, у сім'ї, він не міг розмовляти українською мовою, проте на втрачав жодної нагоди поспілкуватися рідною для нього мовою з кожним, хто нею володів. Для нього на Полтавщині навіть було замовлено український одяг, який він залюбки носив.

Діяльність української секції стала особливо активною у 1911 р., коли святкувався ювілей Т.Г. Шевченка. Старанням О. Новицького було влаштовано дві виставки: одна – від Виставочного комітету, інша – за дорученням Історичного музею. З нагоди ювілею до Москви були запрошені провідні українські актори Заньковецька, Садовський, Саксаганський, спектаклі з участю яких проходили з незмінним аншлагом. О. Новицький брав найактивнішу участь у читанні публічних лекцій, розповідаючи російським слухачам про мистецький талант українського генія. Тоді ж було засновано наукову підсекцію українського гуртка під головуванням О.П. Новицького, організовано співочий гурток "Кобзар", почав виходити журнал "Украинская жизнь".

У 1910 р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові доручило О.П. Новицькому написати студії про рукописний український орнамент, а з приводу шевченківського ювілею у 1914 р. видало його працю "Шевченко як маляр" і обрало своїм дійсним членом.

У буремні роки громадянської війни доля закинула сім'ю О. Новицького до Криму, де з травня 1919 р. він був призначений керуючим Фундаментальною бібліотекою в Феодосії. Там його і застала радісна звістка про обрання дійсним членом Української Академії наук, академіком кафедри українського мистецтва (червень 1922 р.). У жовтні того ж року О. Новицького затверджено було також завідуючим Українською секцією науково-дослідної кафедри мистецтвознавства (з 1924 р. – керівник цієї кафедри). Посадовий список О. Новицького буде неповним, якщо не згадати, що, крім кафедри мистецтвознавства, він очолював Археологічний комітет УАН та Театральний музей.

Архів О.П. Новицького надійшов до відділу рукописів ЦНБ АН

УРСР у 1979 р. через букіністичний магазин. Опрацьований у 1980, 1983–1986 рр. старшим науковим співробітником відділу рукописів, кандидатом історичних наук О.М. Апанович. Опис архіву нараховує 2819 одиниць зберігання, охоплює період з 1890 по 1965 р. та має № 279.

Архів О.П. Новицького складається з біографічних та творчих матеріалів, документів з службової та громадської діяльності, листування, великого ілюстративного масиву.

Найзмістовніша частина фонду – це творчі матеріали О.П. Новицького, які складаються з рукописних та машинописних текстів його праць з історії та теорії російського й українського мистецтва, архітектури, підготовчі документи (начерки, плани, списки пам'ятників культури, архівні виписки та виписки з літератури, вирізки з газет тощо). Археологічні студії О. Новицького репрезентовані науковими працями про Спасо-Преображенський собор та Острозький замок, реконструкцію Києва XVII ст. і Софійського собору XI–XVIII ст.

Розділ “Шевченкіана” архіву включає підготовлений до друку VIII том академічного десятитомного видання творів талановитого українського художника “Малярські твори Т.Г. Шевченка” [1930] (чернетки тексту, альбом репродукцій, коментарі до малюнків, зауваження на рукопис Д.І. Багалія і рецензія на коментарі до малюнків Т.Г. Шевченка, бібліографічний покажчик до академічного видання “Малярські твори Т.Г. Шевченка”) [29/1–29/6, 30–34] (тут і далі у дужках вказана одиниця зберігання даного фонду), рукописні тексти і книги – “Тарас Шевченко як маляр”, “Шевченко як художник”, “Шевченко як офортист”; матеріали до виставки та урочистого засідання у Москві 1911 р. на пошану пам'яті Т.Г. Шевченка, інші матеріали громадської та наукової діяльності О.П. Новицького, пов'язані з іменем Кобзаря: картотеки, покажчики, бібліографічні записи, фотокопії і малюнки живописних та графічних робіт Т.Г. Шевченка, збірники фото, літографій, вирізки з книжок.

У своїй праці “Шевченко як маляр” [28] О.П. Новицький досліджує художню творчість Т.Г. Шевченка, порівнюючи її з творчістю К. Брюлова та Рембранта, відшукує їх спільні сторони та відмінності.

Техніка гравірування у Т.Г. Шевченка детально досліджується О.П. Новицьким у роботі “Шевченко як офортист” [35]. Офорт, пише автор, був справжнім покликанням Т.Г. Шевченка, адже ніщо так не відповідало вирішенню основної проблеми його творчості – світлотіні. Рукопис доповнюється значним за обсягом ілюстративним матеріалом: фотографіями, репродукціями з книг та журналів.

Художні ідеали та уподобання Т.Г. Шевченка, його місце в укра-

їнському і світовому мистецтві О.П. Новицький досліджує у роботі "Шевченко як художник" [55], особливо наголошуючи на необхідності більш широкої популяризації його талановитих полотен.

Шевченківську тематику О.П. Новицького доповнюють у архіві і виписки із статей інших авторів про Т.Г. Шевченка та його учителів, і хронологічний реєстр праць Кобзаря, що не збереглися до нашого часу, і реєстр експонатів музею його імені [78, 81], і картотеки літописання життя, місць та осіб, так чи інакше пов'язаних з іменем Шевченка [79, 89/4, 89/5], і бібліографічний покажчик рукописних та друківаних праць тощо [89/1, 89/2, 89/6]. Цікавими для дослідників-мистецтвознавців є звіт про Шевченківську виставку 1911 р. у Москві, програми засідань секцій, списки запрошених на вернісаж, фото, каталоги виставок творів Т.Г. Шевченка у Москві та Києві 1911 р., портрети майстра, репродукції прижиттєвих видань "Живописної України" [91–99, 104], а також наукові праці невідомих авторів, що розкривають різнобічний талант Т.Г. Шевченка, показують спільність мотивів в його поезії та малярстві [105–115, 201–270].

Значна частина наукових праць О.П. Новицького присвячена вивченню історії російського, українського та світового мистецтва, архітектури, археології, фольклору, народних традицій. Це, зокрема, такі праці, як "Історія українського мистецтва" (в ній автор повертається до проблеми відродження українського стилю в мистецтві, підкреслюючи значення національно-психологічного моменту в процесі відродження) [273], "Символічні образи на ритинах Київських стародруків" (тут О.П. Новицький, порівнюючи українські образи з західноєвропейськими, доводить, що в мистецтві України превалюють прості, ясні теми, виконані без надуманих, іноді навмисне утруднюючих деталей) [272], "Обзор художественной жизни в России за 1894 г." (дослідник аналізує період особливого підйому російського мистецтва) [451]. Цікавими для фахівців та просто широкого загалу є статті та монографії "Старина в русских праздничных обычаях" [457], "Фортиці і замки України як пам'ятники мистецтва" [304], "История русского искусства" [420–428]. Духовним пастирям Запорозької Січі присвячена рецензія на роботу Д. Яворницького "Церковное устройство у запорожских казаков", в якій докладно вивчено історію всіх січових церков та монастирів.

Проблемам архітектури та археології присвячені статті "Реконструкція м. Київа кінця XVII ст.", "Старокостянтинівський замок" та "Спасо-Преображенський собор у Чернігові". Зберігається у фонді і значний ілюстративний матеріал з цієї тематики: фотографії, плани,

обміри, креслення, репродукції будівель, опис археологічних розкопок Спасо-Преображенського собору в Чернігові [296 а, б, 346–418], матеріали по реконструкції Софійського собору в Києві, Києво-Печерської лаври та її церков, печер, фортець [472–525].

Зберігаються у фонді також репродукції та фотографії інтер'єрів й архітектурних деталей українських хат та церков, надгробних пам'ятників та плит, зразків української писемності XV–XVIII ст., картин українських художників XVIII–XX ст., скульптурних робіт, книжних мініатюр українських, білоруських та російських граверів XVII–XVIII ст. [1683–1763]. Корисними для істориків є репродукції портретів українських гетьманів, магнатів, церковних ієрархів та письменників XVII–XVIII ст., керівників народних повстань на Україні у XVI–XIX ст., галицьких князів, польських королів, представників української козацької старшини і дворянства [1810–1918], президентів, академіків ВУАН [2018]. Підбірка матеріалів з українського іконопису, різьбярства, орнаменту, картотеки художників України [278–282], ілюмінованих українських рукописів [287], опис культових пам'яток Волині, Галичини, Бойківщини, Поділля, Полтавщини, Черкащини, Чернігівщини [306–315] знадобляться фахівцям-мистецтвознавцям.

Серед численних творчих праць фондоутворювача зберігається і велика кількість робіт інших авторів: доповідь Ф.Ф. Горностаєва на XIV Археологічному з'їзді у Чернігові “Об архитектуре древних храмов Чернигова домонгольского периода” [324], стаття О. Лазаревського “Гетманские дома в Глухове” [325], книги В. Нарбекова “Южнорусское религиозное искусство XVII–XVIII вв.” [326], В. Січинського “Архитектура в стародруках” [327], К. Чичиганова “История искусства средних веков” [449], Н. Врагеля “Каталог старинных произведений искусства” [633], робота М. Шчакаціхіна “Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва” [329], статті Ф.Л. Ернста для енциклопедії російських художників [1256], монографія К.В. Квітки “Вступні уваги до музично-етнографічних студій” [1257], курс лекцій Н. Павліщева “Искусство в пределах России” [1260], стаття Н. Мішківської “Характерні риси українського будівництва” [1261], багато рукописних матеріалів з історії українського та російського мистецтва невідомих авторів [1265–1275].

О.П. Новицький-колекціонер залишив для нащадків підбірку автографів визначних людей [1276–1337], карт [1338–1350], репродукцій старовинних українських ювелірних виробів [1351] та ікон [1669–1682].

Деякі матеріали, а саме реєстр праць О.П. Новицького, його спогади про редакторську діяльність та про роботу на курсах з історії

мистецтва і літератури, звіти про роботу історично-філологічного відділу ВУАН, про діяльність мистецького Відділу Археологічного комітету ВУАК [2802–2807] надійшли з фонду П.М. Попова.

Документи службової та громадської діяльності відображають московський період біографії О.П. Новицького та його роботу в Криму.

З 1922 р., після обрання О.П. Новицького академіком Української Академії наук, він бере активну участь у діяльності товариства по охороні пам'ятників культури, працює в комісії по охороні старовинної Софіївської церкви. У 1928 р. О.П. Новицький порушує перед Київською міською радою питання про заснування муніципального музею у Києві, де було б зібрано все про м. Київ та його органи керівництва [772–798, 808–813, 856–894, 939–947].

Значну частину архіву О.П. Новицького складає службове листування. Насамперед, це його листування за часів роботи редактором журналів “Русский художественный архив”, “Вестник русского искусства”, “Свободное искусство” і торкається, в основному, питань видавництва. Серед адресантів О.П. Новицького А.І. Соболевський, В.В. Стасов, М.Г. Левитський, І.Я. Айзенцгок, Д.І. Багалій, М.С. Грушевський, Ф.Л. Ернст, К.В. Квітка, Ф.М. Колесса, А.Ю. Кримський, В.М. Перетц, С.А. Таранушенко [930–1222] та ін. Безумовно, зацікавить дослідників листування О.П. Новицького з І.Л. Воскобойниковим, В.Г. Дроздовим, Миколою Сергійовичем – Великим князем, С.А. Таранушенком з приводу видання творів Т.Г. Шевченка, організації виставки його творів, відкриття пам'ятників тощо.

Зберігається у фонді і лист дочки академіка М.О. Новицької про безпідставне звинувачення її батька [117–135].

Біографічні матеріали представлені особистими документами О.П. Новицького, серед яких: автобіографія, посвідчення, довідки, мандати, охоронні грамоти, свідоцтво про шлюб, пенсійна книжка, свідоцтво про смерть [1–4, 26, 279, 2802–2803].

Закінчуючи огляд фонду О.П. Новицького, можна сказати, що зібраний в його працях матеріал сприяє збереженню і примноженню національної культурної спадщини України, збереженню її пам'яток.